

pomen. Kosovel je tenkočuten esteta, obenem pa simbolik, ki lepотно plast pesmi enako intenzivno ureja s čutom in dojmom kot s duhom-dušo in pojmom. Od njegovih teoretskih zapisov in besednih kristalizacij lepote je minilo petdeset let. Na barvi in zvoku, na verzni melodiji njegove pesmi pa živi lepotni čar z nezmanjšano silovitostjo še danes. Kosovel ostaja velika osebnost zato, ker je uporno izpovedoval svoje humanistične vizije, velik umetnik pa zato, ker je pri tem nepopustljivo služil umetniški lepoti, jo štel za katarzično resnico ter za najvplivnejšo moč na človekovi poti k duhovni in moralni popolnosti.

France Bezlaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

MOJ POGLED NA JEZIK*

Rad sem sprejel povabilo, naj se letos prvič udeležim tega vašega, sedaj že tradicionalnega srečanja. Učitelj jezika v šolah pri nas in pri drugih Slovanih je, žal, iz roda v rod vedno rahleje povezan s sržjo stroke, ki se je najprej razvijala na primerjalni osnovi ter se šele dosti kasneje začela cepiti po narodnosti. Ne zamerite mi, da označim današnjega slovenista, srbohrvatista, polonista itd. z ne povsem ustrezno primero zdravnika specialista brez zadostnega znanja splošne medicine. Nekoč so jih poskusili vzgajati v Rusiji, toda uporabni so bili samo za tehnike, ne pa za diagnostike.

Le izjemoma je slavist z diplomom toliko usposobljen, da lahko s polnim razumevanjem prebira strokovno literaturo s področja indoevropske, baltoslovanske in celo že slovanske komparativistike. Še vedno se najde v tej literaturi marsikaj dragocenega tudi za slovenščino ali vsaj uporabljivega. Po vsem slovanskem svetu se vedno bolj zavedajo, kako je treba preveč zrahljanim in celo pretrganim povezavam pripisovati žalostno dejstvo, da je vedno manj doktoratov in da je vedno težje najti primeren naraščaj za številne še nedokončane znanstvene naloge.

Slavist v praksi, tudi če poučuje samo literarno zgodovino, more biti vsaj do neke mere tudi jezikovni diagnostik. Sproti bi moral biti seznanjen z najvažnejšimi izsledki v stroki. Saj danes že pozabljamo, kako važno vlogo je odigralo jezikoslovje od sedemnajstega stoletja dalje pri oblikovanju zavesti evropskega človeka. Pojavi, kakor sta bila na primer Hitler in Mussolini, so bili, upajmo, zadnji resnejši krči tiste zastarele miselnosti, ki je samo nekaterim velikim narodom prisojala pravico do življenja. Že prvi začetki primerjalnega jezikoslovja so povzročili, da se je stotine najinteligentnejših mladih ljudi v Evropi začelo

* Predavanje na zborovanju slovenskih slavistov v Portorožu 15. oktobra 1976.

učiti in nato raziskovati vrsto jezikov malih narodov, ki so se največkrat izkazali za zanimivejše in celo pomembnejše za znanost kakor jeziki velikih. Engels je ob branju Miklošiča zavrgel svoje prvotno mnenje o Slovanih in v pismu Marxu piše, da namerava študirati jezikoslovje. Danes je Miklošič v najboljšežnejši literarni zgodovini odpravljen z enim stavkom.

Prebujajoči se mali narodi so bolj iz jezikoslovja kakor iz svojega v začetku dokaj skromnega pismenstva črpali pobude in moči. Žal se doslej, z izjemo Ivana Prijatelja, noben slovenski kulturni zgodovinar ni kaj več kakor samo površno dotaknil vloge jezikoslovja pri oblikovanju slovenske narodne zavesti. Manjkajo nam še osnovne študije s tega področja, ki bi ovrgele in prevrednotile celo vrsto zastarelih sodb.

Bil sem ginjen, ko sem v zadnjih letih na seminarjih za tuje slaviste in drugod po svetu spoznal tudi resne znanstvenike z dveh kontinentov, slaviste in baltologe, ki so se znova začeli zanimati za slovenščino. Svoj čas sta to dosegla Kopitar in Miklošič s svojo zmotno panonsko teorijo, za današnje zanimanje pa so tudi moje, upajmo ne v celoti zmotne, etimološke študije prispevale svoj skromni delež. Pri delu na slovenskem etimološkem slovarju, in samo o tem vam danes lahko nekaj malega povem, sem bil pod težo dejstev prisiljen spreminjati osnovna stališča, ki so mi jih bili vcepili moji slovenski in češki učitelji. Ne samo o etnogenezi Slovencev in o mestu, ki ga zavzema slovenščina med slovanskimi jeziki, ampak tudi o Praslovanih, iz katerih izhaja slovenski leksikalni in gramatični superstrat. Naj mi oprostita Miklošič in Ramovš, meni in že celi vrsti kolegov med raziskovalci, se ne zdi pregrešna misel, da je bilo praslovanskih jezikov verjetno več, a so se med preseljevanji pomešali med seboj. Videz praslovanske enotnosti je varljiv. Strokovno oprezno bi to povedali na drugi način: okoli vsake prevladujoče produktivne besedne družine krožijo po slovanskem svetu neproduktivni ostanki praslovanskih dublet, deloma iz istih, le v drugih prevojnih stopnjah, deloma iz drugih, prav tako indoevropskih ali vsaj v baltskih jezikih izpričanih osnov.

Etimologija že zdavnaj ni več samo iskanje indoevropskih korenov. V principu so vse besede enakovredne. Ko je vsestransko zadovoljivo raziskana do najstarejše, še nedvomno ugotovljive stopnje, postane vsaka kulturno-zgodovinski dokument. To velja tudi za praslovanske neproduktivne dvojnike, katerih je po dosedanjih izkušnjah sorazmerno največ v slovenščini, nekoliko manj v kajkavščini in čakavščini — štokavsko leksiko bo treba po teh vidikih še preiskati — ni pa nobenega slovanskega jezika, kjer jih ne bi našli. Iste besede z enakim, ali vsaj bližnjim pomenom se pojavljajo na najrazličnejših območjih, včasih samo v enem kraju ali v enem samem starem tekstu.

Vzemimo za primer sln. zastarelo *vada* »vaba za ribe«, isto pomeni v Novgorodu *uvada*, *privada*. Splošnoslovansko je iz te osnove *obad* iz *+ob-vadъ* ter samo vzhodnoslovansko *vádenъ* »obad«. To dvoje že starejši etimologi primerjajo z lit. *uodzis* »mušica«, vendar z rezervo, ker bi pri *+ōd-*, dolgi prevojni stopnji k *+ēd-* »jesti«, pričakovali protezo *j-*. To pa imamo v sln. in čak. *ja(d)lovišče* »vaba za rake ali za ribe«. To more biti izvedeno samo iz nekega neohranjenega glagola *+jadlovati* k *+ōd-lo* »hrana, jed«. Po vsej verjetnosti je treba iz te

osnove razlagati *Jališče*, toponim pri Portorožu. Litavsko je »vaba« sicer *’ėda*, let. *ėda* iz $+ēd-$, toda iz *ě*-ovske stopnje bi imeli v slovenščini najbolj verjetno $+jedlovišče$. Obe protezi, *j-* in *v-* pred *-ō-* nista mogli obstajati v enem samem jeziku. Podoben primer je v sln. *îr, irîn* »tolmun«, toda pri Trubarju *virij* »tolmun«. Tudi v ruščini je oboje, *irej* in *vyrej* »pravljica dežela, kamor odlete ptice pozimi, drugi svet«. Oboje je najbolj verjetno ide. $+ūr-$ »voda«, redukcijska stopnja osnove $+eūr(i)-$. Že staroprusko je *iūrin* »morje« in *wūrs* »tolmun«. Sln. štajersko *virt* in koroško *birt* »ribnik« je morda substratnega porekla, prim. alb. *hurđë* »tolmun«, vendar najdemo v ruskih narečjih poleg *vyrʙ* »tolmun« tudi obliko *byrʙ*, ki pa v ruskem imenoslovju ni nikjer izpričana in je zato verjetno mlajša. Za ide. $+ūr-$ bi pričakovali praslovansko samo $+vyr-$, toda dubleta $+jyr-$ je po praslovanski zlogovni harmoniji moral dati $+jyr-$ in iz tega končno *ir-*.

Celo sufiks *-išče* v *ja(d)lovišče* je v tej funkciji — izraža potencirano lastnost osnove — neproduktivna dubleta. Sln. je še *zelišče*, p. *zielisko*, v ruskih bilinah n. pr. *Illišče Muromišče*, sln. narečno v *pozabliš*, vzh. sln., kajk. in čak. *godišče* »leto«. A. Bajec v svojem Besedotvorju te funkcije niti ne omenja. Izplačalo pa bi se raziskati takšne sufiksalsne relikte pri vseh Slovanih.

Dokaj upravičen je torej sum, da je bilo praslovanskih jezikov več, saj so to glasoslovne dublete, ki se ne morejo druga poleg druge razviti v istem jeziku.

Kakšen je položaj slovenščine med drugimi slovanskimi jeziki, naj ilustriram z dvema primeroma. Slovansko besedo *pʙsʙ* so doslej razlagali na več načinov. Verjetno bo odslej obveljalo, da je to redukcijska stopnja ide. $+peik'-$ »biti sovražno razpoložen«. Primer r. *pěs* »zlaja sobaka«. Splošnoslovenski je tudi glagol *pʙsovati*, ki pomeni na jugu »zmerjati«, na severu »kvariti, kaziti«. Samo slovensko je k temu normalna stopnja *pisan* »hud, zli«, n. pr. *pisano gledati, pisana mati*. Prav tako pa imamo tudi polno stopnjo $+poik'-$ v glagolu *opesniti* »spodleteti, ponesrečiti se«. Odgovarajoče besede v vseh teh stopnjah poznajo baltski jeziki, le da tamkaj ni satemskega, ampak samo kentumski refleksi $+peik-$. Pomeni pa se navadno ujemajo celo tako daleč, da litovskemu *pikčius* »hudič« odgovarja samo sln. narečno *pās* »ludič« (Planina, Postojna). Poznajo pa slovanski jeziki tudi kentum reflekse te osnove, že prej so opozarjali na slš. *pikulik* »zli demon« in ukr. *pek* »nezadovoljstvo, odstranitev«, slednje verjetno iz $+pʙkʙ$. Slovensko spada zraven *pičel* »slabe, nezadovoljive mere« iz $+peik-$. Iz polne stopnje $+poik-$, podaljšane s tako imenovanim s-intensivum $+poik-s$ pa je danes samo še slovensko *pešati* »upehati se«. Vendar je ta glagol izpričan tudi v csl., str. stp. in stč. Pomensko mu odgovarja lit. *peikštus* »lahko odpadljiv«, let. *peiksts* »slabič, crka«. Spet samo sln. pa je *pehāti se* »zanken, streiten«, lit. *peikštis* »zanken, hadern, streiten« in sln. *opehariti* »ogoljufati, prevarati« iz iste osnove $+poik-s$, prim. stprus. *paikemmai* »wir trügen«, *popaikā* »er be-trüge«.

Drugi takšen značilen primer je osnova $+mel-$, $+smel-$ z osnovnim pomenom »temne barve«. Splošnoslovansko je iz tega samo *smola* in severnoslovansko, v slovenščini neizpričano *smaliti*. Toda samo slovenščina pozna kopico besed iz te osnove brez začetnega s-mobile. Podaljšana polna stopnja je sln. *maleti* »bo-

leti, zbadati, temniti se«, n. pr. *mali se mi pred očmi*, dalje dial. *mâvek, zamâlka, odmâlka* »otekle žleze na vratu«. Iz e-stopnje je *mêl* »vrsta hrasta«, podaljšana -ê-stopnja je v dial. *miljava* »žerjavica« (Drežnica). Baltsko se pojavlja ta osnova tudi s k-podaljšavo *+smel-k-*. Iz tega je v e-stopnji samo sln. *mlečje* »kovaški okujki« (Kropa). Polna stopnja je v južnoslovanskem *mlak*, sln. *mla-čen*, lit. *smâlkas* »para«. Iz redukcijske stopnje je samo sln. *molkel, zamolkel*, lit. *smilkti* »rjaveti« in sln. ter zah.-sbh. *promuči* »postati hripav«, sln. *molkel, zamolkel glas*, lit. *smilkti* »dreveneti, otrpniti«.

Priznati morate, da je ta način etimologiziranja presenetljivo zgovoren. Slovenščina se pri tem izkaže zlata jama celo za baltologe. Najmanj dvesto slovenskih bodisi knjižnih narečnih ali samo zgodovinsko izpričanih besed ima svoje glasoslovno in pomensko odgovarjajoče baltske vzporednice. Toda slovenska leksika še daleč ni do kraja raziskana.

Prav tako še ne moremo reči, koliko je bilo naselitvenih tokov in v kakšnih časovnih razdobjih so prihajali na meje poznoantične Italije. Niederle in Ramovš govorita o dveh, vendar je Ramovš še operiral z enotno praslovanščino. Toda če si ogledamo samo besedo *solza* v sln., kažejo narečni refleksi na več različnih valov. Poleg knjižnega *solza* za psl. *+sblza* ali *+slbza* imamo v narečjih izpričano *suza, skuza*, dol. *sêza, sêza*, štaj. *sluza, sloza, slojza* (Dajnko), *skloza, sklojza* itd. Tudi č. in slš. narečno je *sluza* in sln. je poleg glagola *solzeti* izpričano tudi *sluzeti*. Pustimo v nemar etimološke razlage tega samo slovanskega termina, ki ga niti ni mogoče rekonstruirati na enotno praobliko. Zatržno pa lahko rečemo, da refleksi za *-bl-*, *-lb-* ali celo *-blb-* kažejo na več različnih začetnih razvojev tako imenovane metateze likvid. Če pritegnemo še kajkavsko *selza* se problem še bolj zaplete.

Zadnji naselitveni val lahko datiramo. To so bili begunci pred Madžari po letu 900. Prinesli so s seboj že vzhodnoslovansko polnoglasje. Seveda je riskantno, da bi v nelokalizirani obliki *žerelo* poleg *žrelo* videli polnoglasje. To je lahko kot *kelje* poleg *klej*, *kumet* poleg *kmet*, *Kerim* poleg *Krim* ali obratno, knjižno *skeleti* poleg dial. *skleti* med konzontan in likvido vrinjen sekundarni vokal. Zanesljivo polnoglasje je v štaj. *balûjača, belûjača* »vodna jama«, tudi ime več jam na Boču. To je r. *(o)bolonb* »poplavni svet«, kar se je naprej razvijalo poslovenskih glasoslovnih zakonih; štaj. *-j-* za *-û-* itd. Tudi štaj. *gorica* »ograja za svinje« je *+(o)gorodjica* s slovensko kontrakcijo *+gorojica* v *gorica*. Satemski refleks iste osnove je v Ribnici na Pohorju zapisano *zorica*, r. *(o)zorod* »ostrv«, stprus. *sardis* »ograja«, lit. *žârdis*, let. *zârds*. Prevoj k temu zadnjemu je splošnoslovensko *žrbdb* »žrd«.

Prevladuje pa v alpski slovenščini zahodnoslovanska plast. Računati moramo tudi s starejšimi vzhodnoslovanskimi prišleci. Najstarejšo plast pa samo slutimo. Nekje v srednji Evropi se je morda klatil neki praslovanski rod, ki se je morda že v začetku našega štetja odcepil in se kasneje znova povezal s slovanskimi migracijami.

Raziskovanje slovenske leksike je razburljiva drama, polna vedno novih presečenj. Morda bom kdaj prišel tako daleč, da bom napisal Uvod v zgodovino slovenskega jezika s številnimi, a tudi nedvomnimi dokazi za vsako trditev.